

“ADOLAT”
MILLIY HUQUQIY AXBOROT MARKAZI

СУВ ОБЪЕКТЛАРИДАН БАЛИҚЧИЛИК ВА ОВЧИЛИК ХЎЖАЛИГИ ЭҲТИЁЖЛАРИ ҲАМДА ЁНГИНГА ҚАРШИ ЭҲТИЁЖЛАР УЧУН ФОЙДАЛАНИШ

МУНДАРИЖА

1. Сув объектларидан балиқчилик ва овчилик хўжалиги эҳтиёжлари учун фойдаланиш	3
2. Балиқчилик хўжалиги манфаатларини кўзлаб сувдан фойдаланишни чеклаш	7
3. Балиқ захираларини муҳофаза қилиш ва урчитиб кўпайтириш бўйича тадбирлар	10
4. Сув объектларидан спорт ва ҳаваскорлик йўли билан балиқ овлаш учун фойдаланиш	13
5. Балиқ етиштириш учун сунъий сув ҳавзаларидан фойдаланиш	15
6. Овчилик хўжалигини юритишни амалга ошираётган юридик ва (ёки) жисмоний шахсларга сувдан фойдаланишнинг имтиёзли ҳуқуқларини бериш	18
7. Сув объектларидан фойдаланишни чеклаш	23
8. Сув объектларидан ёнғинга қарши эҳтиёжлар учун фойдаланиш	25

СУВ ОБЪЕКТЛАРИДАН БАЛИҚЧИЛИК ВА ОВЧИЛИК ХЎЖАЛИГИ ЭҲТИЁЖЛАРИ УЧУН ҲОЙДАЛАНИШ

Сув кодексининг 98-моддасида сув ресурсларидан биоресурслар – балиқ, сув ҳайвонлари ва сув қушлари билан боғлиқ хўжалик фаолиятида ҳоёдаланишнинг ҳуқуқий асослари белгиланган. Мазмунига кўра: 1) Балиқчилик хўжалиги (шу жумладан, саноат балиқчилиги ва балиқ етиштириш) учун сув объектлари балиқчилик эҳтиёжлари учун ажратилиши мумкин. Бунинг мақсади – табиий балиқ захираларини муҳофаза қилиш ва оқилона ҳоёдаланишдир. 2) Овчилик хўжалиги учун – сувда сузувчи ёввойи қушлар ва ҳайвонлар яшайдиган жойлар ов жойлари сифатида ҳоёдаланилиши мумкин. 3) Муҳофаза этиладиган табиий ҳудудлар қўриқхоналар, табиат боғлари, биосфера резерватлари, сув объектлари ов жойлари ҳисобланмайди ва у ерда овчилик фаолияти тақиқланади. 4) Ов жойлари фақат махсус рухсат асосида юридик шахсларга (овчилик хўжаликларига) берилиши мумкин. 5) Балиқчилик ва овчилик учун сувдан ҳоёдаланиш тартиби тегишли қонунчилик ҳужжатларида ва Вазирлар Маҳкамаси томонидан белгиланади.

Модданинг асосий мақсади – сув экотизимлари биохилма-хиллигини муҳофаза қилиш ва улардан барқарор ҳоёдаланишдир. Бу норма орқали давлат: биоресурслардан ҳоёдаланишни рухсатнома ва назорат асосига қўяди; табиий сув объектларида баланс яратади: хўжалик манфаати ва табиат муҳофазаси; қўриқланадиган ҳудудларда фаолиятни чеклайди; ҳоёдаланиш ваколоти ва масъулиятини ҳуқуқий равишда ажратади. Шундай қилиб, ушбу модда фақат иқтисодий манфаатларни эмас, балки экологик барқарорлик ва табиатни муҳофаза қилиш вазифаларини ҳам қамраб олади.

Республикада балиқчилик тармоғини жадал ривожлантириш, балиқ маҳсулотлари ишлаб чиқаришнинг замонавий ва инновацион услубларини жорий этган ҳолда ҳажмларини ошириш, соҳани тартибга солиш бўйича бир қатор қонун ҳужжатлари қабул қилиниб, уларнинг ижросини сифатли ва пухта таъминлаш чоралари кўрилмоқда. Республикамизда интенсив усулда балиқ етиштиришни босқичма-босқич йўлга қўйиш ва рағбатлантириш, мавжуд сув

ресурсларидан самарали фойдаланиш, соҳага инновацион ғоялар, илмий ишланмалар, замонавий технологиялар ва илм-фан ютуқларини кенг қўламда жорий қилиш, балиқчилик тармоғини янада қўллаб-қувватлаш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 6 ноябрдаги **“Балиқчилик соҳасини янада ривожлантиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”**ги ПҚ–4005-сон қарори қабул қилинган. Ов қилиш ва овчилик хўжалиги соҳасидаги муносабатларни тартибга солишда «Ов қилиш ва овчилик хўжалиги тўғрисида»ги ЎРҚ–627-сон Қонун¹ муҳим аҳамиятга эга, ушбу ҳужжат ов жойларини ташкил этиш, рухсатнома бериш, ов фаолиятини назорат қилиш механизмларини белгилайди. Ўзбекистон Республикасининг «Хайвонот дунёсини муҳофаза қилиш ва ундан фойдаланиш тўғрисида»ги Қонунига² мувофиқ табиий сув ҳавзаларидаги балиқ ресурсларини муҳофаза қилиш ҳамда улардан оқилона фойдаланиш мақсадида Вазирлар Маҳкамасининг 2024 йил 9 февралдаги 80-сон қарори билан «Ўзбекистон Республикасининг табиий сув ҳавзаларида балиқ овлаш қоидалари»³ тасдиқланган. Унга кўра: спорт-ишқибозлик туридаги ва саноат усулида балиқ овлаш тартиблари; балиқ овлаш билан шуғулланувчиларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари; ихтиофауна объектларидан фойдаланишни назорат қилиш; балиқ ресурсларини муҳофаза қилиш ва ноқонуний овлаш оқибатида етказилган зарарларни ҳисоблаш; ҳуқуқбузарлик содир этган шахслардан олиб қўйилган балиқ овлаш қуроллари ва воситаларини йўқ қилиш; ноқонуний овланган балиқ турлари бўйича анча миқдорда зарар етказиш билан боғлиқ ҳолатлар юзасидан хулоса берган экология соҳасидаги илмий ва таълим муассасалари харажатларини қоплаш тартиблари ишлаб чиқилган. «Муҳофаза этиладиган табиий ҳудудлар тўғрисида»ги 710–II-сон Қонун⁴ – сув объектларида ов ва балиқ овлаш фаолияти тақиқланган ҳудудларни аниқлайди.

¹ «Ов қилиш ва овчилик хўжалиги тўғрисида». Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 8 июлдаги ЎРҚ–627-сон Қонуни. Қонунчилик маълумотлари миллий базаси. <https://lex.uz/docs/4890112>

² «Хайвонот дунёсини муҳофаза қилиш ва ундан фойдаланиш тўғрисида». Ўзбекистон Республикасининг 2016 йил 19 сентябрдаги “Хайвонот дунёсини муҳофаза қилиш ва ундан фойдаланиш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси қонунига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш ҳақида”ги ЎРҚ–408-сон Қонуни билан янги таҳрирда тасдиқланган. <https://lex.uz/docs/3029502>

³ «Ўзбекистон Республикасининг табиий сув ҳавзаларида балиқ овлаш қоидалари». ЎзР Вазирлар Маҳкамасининг 2024 йил 9 февралдаги 80-сон қарори билан тасдиқланган. Қонунчилик маълумотлари миллий базаси. <https://lex.uz/ru/docs/6794177>

⁴ «Муҳофаза этиладиган табиий ҳудудлар тўғрисида». Ўзбекистон Республикасининг 2004 йил 3 декабрдаги 710–II-сон Қонуни. Қонунчилик маълумотлари миллий базаси. <https://lex.uz/docs/415135>

III 8518

Қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик хўжалиги соҳаси бўйича 2023 йил якуний маълумотларига кўра, республикада балиқ етиштириш ҳажми – **198,9 минг тонна**, 2022 йилга нисбатан **7,3 % ўсиш** қайд этилган. Бу рақамлар модданинг ижтимоий-иқтисодий аҳамиятини кўрсатади. Сув биоресурсларидан фойдаланиш миллий иқтисодиёт учун муҳим, бироқ экологик чекловларсиз бу соҳа барқарор ривожлана олмайди.

Айрим давлатлар қонунчилиги билан таққослайдиган бўлсак, Россия Сув кодексида балиқчилик мақсадидаги сувлар учун махсус сифат стандартлари, меъёрлари (№552, 2016) жорий этилган. Бу ёндашув Ўзбекистонда балиқ ресурсларини муҳофаза қилиш принципларига ўхшаш, бинобарин сувни муҳофаза қилишга қўйилган кескин талаблар орқали ихтиофаунага зарар етказмаслик таъминланади. Қирғизистон (2005) амалиётида овчилик ва балиқчилик хўжаликлари сувдан «махсус фойдаланиш рухсатномаси» орқали фойдаланади. Бу – Ўзбекистондаги махсус фойдаланиш ҳуқуқи Концепцияси билан бир хил. Бизда сув ресурсларидан фойдаланиш рухсат, шарт ва лимитлар орқали тартибга солинади. Беларусда (2014) сувдан балиқчилик учун фойдаланиш дарё-ҳавза бошқарув режалари билан мувофиқлаштирилади. Бу ҳам Ўзбекистонда жорий этилаётган «ҳавза асосида бошқариш» тамойилига мос. Озарбайжон (1997) Сув кодекси алоҳида боби балиқчилик ва овчилик сувларидан фойдаланиш тартиби ҳамда лимитларни ҳукумат қарорлари билан белгилашини назарда тутди. Туркменистон эса сув биоресурсларини муҳофаза қилиш ва ов фаолиятини лицензиялаш нормаларини белгилайди. Бу тартиб-нормалар, бу моделлар ҳам Ўзбекистон тажрибасига ўхшаш ҳисобланади.

Халқаро ҳуқуқий нормалар ҳам сув биоресурсларидан оқилона ва барқарор фойдаланишнинг муҳим тамойилларини белгилаб берган. ФАОнинг⁵ «Балиқчилик бўйича ахлоқ кодекси» («Code of Conduct for Responsible Fisheries») – барча давлатлар учун балиқчилик фаолиятини экологик, иқтисодий ва ижтимоий жиҳатдан мувозанатли юритиш бўйича йўриқнома ҳисобланади. Унда балиқ

⁵ ФАО – (ФАО – Food and Agriculture Organization) БМТнинг Озиқ-овқат ва қишлоқ хўжалиги ташкилоти

ресурсларидан оқилона фойдаланиш, табиий муҳитни сақлаш ва келгуси авлодлар манфаати йўлида биоресурсларни барқарор бошқариш принциплари акс этади. Асосан сувда сузувчи қушларнинг яшаш жойи сифатида халқаро аҳамиятга молик сув-ботқоқ майдонлари тўғрисида конвенция (Рамсар Конвенцияси, 1971) сув-ботқоқ ҳудудларни халқаро аҳамиятга эга экотизим сифатида муҳофаза қилишни назарда тутди. Ушбу ҳужжат сувда сузувчи қушлар ва бошқа гидробиологик организмлар учун табиий масканларни сақлаш орқали биохилма-хилликни қўллаб-қувватлашга қаратилган. Унда сув ресурсларини фақат иқтисодий эмас, балки экотизим хизматлари нуқтаи назаридан ҳам муҳофазалаш зарурлиги таъкидланади.

Сув кодексининг 97-моддаси сув объектларини биоресурслар учунгина эмас, балки экотизим барқарорлиги нуқтаи назаридан ҳам муҳофаза қилишни назарда тутди. Давлат қўриқхоналари ва биосфера резерватларида фаолиятнинг тақиқланиши – биохилма-хилликни сақлашда ҳуқуқий «қатъий зона» принципини таъминлайди. Вазирлар Маҳкамасининг қабул қиладиган норматив-ҳуқуқий ҳужжатлари орқали принцип билан уни амалга ошириш механизми уйғунлашади. Яъни: фойдаланиш, муҳофаза, назорат.

Ушбу модда сув биоресурсларидан фойдаланишда иқтисодий фойда билан бирга табиий муҳитни сақлашни ҳам ҳуқуқий мажбурият сифатида белгилайди. Унинг моҳияти – балиқ ва сув қушлари популяциясини асраб, биохилма-хилликни таъминлаш, қўриқланган ҳудудларда табиий режимни бузмасликдир. Бу модда ФАО кодекси ва Рамсар конвенцияси тамойиллари ҳамда Россия, Қозоғистон, Украина ва бошқа давлатлар амалиёти билан уйғун ҳолда, Ўзбекистонда сув биоресурсларини барқарор бошқаришнинг ҳуқуқий пойдеворини яратади. Модданинг амалий мазмуни – сувдаги ҳаётни муҳофаза қилган ҳолда оқилона фойдаланиш. Давлат биоресурслар устидан лицензия ва назоратни таъминлайди, фуқаролар эса табиат муҳофазасига риоя қилган ҳолда сувдан фойдаланиши лозим.

Хулоса қилиб айтганда, ушбу модда сув объектларидан балиқчилик ва овчилик мақсадида фойдаланишни лицензия, лимит ва назорат асосида тартибга солиб, қўриқладиган табиий

худудларда фаолиятни қатъий чеклайди ҳамда «ҳавза асосида бошқариш» ва барқарор фойдаланиш тамойилларини мустаҳкамлайди. Мазкур модда ўз нормалари билан ФАОнинг «Балиқчилик бўйича ахлоқ кодекси»да ва Рамсар конвенциясидаги каби халқаро мажбуриятлар билан уйғун ҳолда иқтисодий манфаатни экотизим барқарорлиги билан мутаносиблаштиради. Вазирлар Маҳкамасининг норматив-ҳуқуқий ҳужжатлари орқали норманинг амалий механизмлари белгиланади. Россия, Қирғизистон, Беларусь, Озарбайжон, Туркменистон тажрибаларига мос институционал ечимлар орқали биоресурслар сақланиши ва улардан оқилона фойдаланишни кафолатлайди.

БАЛИҚЧИЛИК ХЎЖАЛИГИ МАНФААТЛАРИНИ КЎЗЛАБ СУВДАН ФОЙДАЛАНИШНИ ЧЕКЛАШ

Сув кодексининг 99-моддасидаги нормада айрим сув объектларидаги сув ресурсларидан фойдаланишда **балиқчилик хўжалиги манфаатларини устувор ҳисобга олишни** назарда тутди. Ушбу норманинг моҳияти шундаки, **агар сув ҳавзаси ёки унинг бир қисмида балиқларнинг қимматли, камёб ёки табиат учун муҳим турлари яшаса, у ҳолда бу жойда сувдан фойдаланиш бошқа фойдаланувчилар учун чекланиши мумкин.** Яъни бундай сув ҳавзаларида сув олиш, оқизиш, транспорт, саноат, ирригация ёки бошқа хўжалик ишлари **балиқчилик манфаатларига зарар етказмаслиги керак.** Бу чекловлар тасодифий эмас — **экология, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ва иқлим ўзгариши органлари ҳамда сув хўжалиги органлари** бу ҳолатларни ўрганиб чиқади ва шу ташкилотларнинг республика даражасидаги юқори органи тегишли **рўйхат ва чеклов турларини белгилайди.** Кейин мазкур рўйхатларни **Вазирлар Маҳкамаси тасдиқлайди (бу ҳақда қуйида яна тўхталамиз).**

Норманинг асосий мақсади — **биоресурсларни муҳофаза қилиш ва табиий популяцияни сақлаш ҳамда балиқчилик фаолияти барқарорлигини таъминлаш ҳисобланади.** Бу норма орқали давлат: 1) **қимматли ва камёб турлар** учун қулай биотопларни сақлаб қолади; 2) **балиқчилик ресурсларини**

кўпайтиришга шарт-шароит яратади; 3) фойдаланувчилар (корхоналар, ирригация тизимлари, туризм субъектлари ва ҳ.к.) фаолиятини **экологик мувозанатда** ушлайди. Бу, аслида, табиат билан иқтисодиёт ўртасидаги «мувозанат ҳуқуқи»дир.

Чеклаш тушунчасининг мазмунига қарайдиган бўлсак, **«сувдан фойдаланишни чеклаш»** деганда қуйидагилар назарда тутилади: 1. Сув олиш ёки чиқариш ҳажмини қисқартириш; 2. Оқова сувларни сув объектларига оқизишни тақиқлаш ёки меъёрдан пасайтириш; 3. Сув ҳавзасида қурилиш, дренаж ишларини вақтинча тўхтатиш; 4. Туризм, ов ёки бошқа фаолиятни мавсумий чеклаш; 5. **«Санитар-экологик чиқариш»** режимини белгилаш (балиқ ва сув ҳайвонот дунёси турларига ҳаёт учун зарур сув оқимини кафолатлаш). Шундай қилиб, чекловлар доимий эмас, балки **экологик асосланган ҳолда вақтинча ёки мавсумий** қўлланилади.

Чекловлар ким томонидан белгиланади? Моддада аниқ кўрсатилганидек, **Экология, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ва иқлим ўзгариши вазирлиги, Сув хўжалиги вазирлиги** биргаликда маълум сув ҳавзаларини ўрганади, таклиф қилади. Бу таклифлар асосида **Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси** алоҳида қарор қабул қилади.

Балиқларнинг «қимматли турлари» деганда табиий сув ҳавзаларида иқтисодий, биологик ёки экотуризм жиҳатидан муҳим турлар тушунилади. Масалан, **амур, қора балиқ, сазан, форели** ва бошқа қимматли турлар. Уларнинг тухум қўйиш, ўсиш ёки қишлоқ масканлари хавфсиз бўлиши керак. Шу маънода ушбу моддадаги «чеклаш» механизми – **урчиш ва кўпайтириш муҳофаза қилинишининг ҳуқуқий усули**дир.

Россияда «балиқчилик аҳамиятига эга сув объектлари» институти қўлланилади, бундай сув объектларида саноат фаолияти чекланади ва сув сифати учун махсус меъёрлар қўлланади. Қозоғистонда айрим сув объектлари «ихтисослашган фойдаланиш» мақомига эга ва лицензия асосида амалга оширилади. Тожикистон ва Қирғизистонда эса экология органлари ҳар йили сув биоресурсларини муҳофаза қилиш мақсадида чекланган фаолият турлари рўйхатини янгилаб боради.

Ушбу 99-модда табиий сув объектларидаги биоресурсларни химоя қилишни давлат даражасида кафолатлайди. Унга кўра, қимматли балиқ турлари ва сув ҳайвонот дунёси объектлари яшайдиган сув ҳавзаларини «алоҳида аҳамиятга эга балиқчилик ҳудудлари» сифатида белгилаш ва фойдаланишни чеклаш – **экология ҳамда сув хўжалиги органларининг ҳамкорликдаги вазифаси бўлиб, Вазирлар Маҳкамаси тасдиқлаган қарорга кўра амалга оширилади.** Демак, 99-модда фақат ҳуқуқий чеклов эмас, балки **биоресурсларни муҳофаза қилишнинг самарали бошқарув механизми** сифатида ишлайди – табиат, иқтисодиёт ва жамият манфаатларини мувозанатда ушлайди.

Қимматли балиқ турлари ва сув билан боғлиқ ов объектларини сақлаш ҳамда кўпайтириш учун алоҳида муҳим аҳамиятга эга балиқчилик сув ҳавзаларида ёки уларнинг участкаларда сувдан фойдаланувчиларнинг ҳуқуқлари балиқчилик манфаатларини кўзлаб чекланиши мумкин.

Балиқ ресурслари ва сувдаги биологик ресурсларни муҳофаза қилишни сувдан фойдаланиш ҳуқуқини чеклаш орқали кафолатланади. Норма ҳавза даражасидаги бошқарувга таянади. Балиқчилик манфаатлари – суғориш, ичимлик-маиший таъминот, саноат, энергия, туризм ва табиий экотизимлар эҳтиёжлари билан мувозанатда ҳал этилади.

Ўзбекистон Республикасининг 2016 йил 19 сентябрдаги «Ҳайвонот дунёсини муҳофаза қилиш ва ундан фойдаланиш тўғрисида»ги ЎРҚ–408-сон Қонунига мувофиқ табиий сув ҳавзаларидаги балиқ ресурсларини муҳофаза қилиш ҳамда улардан оқилона фойдаланиш мақсадида, табиий сув ҳавзаларда балиқ овлаш қоидалари, саноат, спорт мақсадида ов қилиш тартиби, тўрларни идентификация қилиш, электр ускуналарни тақиқлаш, назорат, ҳисоб ва зарарни ҳисоблаш тартиблари ишлаб чиқилган.

Хулоса қилиб айтганда, ушбу модда қимматли ва камёб балиқ турлари сақланган сув ҳавзаларини алоҳида муҳофаза остига олиб, бу ерларда сувдан фойдаланишни (сув олиш, оқизиш, саноат-ирригация, транспорт, туризм ва ҳ.к.) балиқчилик манфаатларига зарар етказмаслик шартида чеклайди. Қайси ҳавзаларга қандай чекловлар қўлланиши Экология ва Сув хўжалиги идоралари

томонидан илмий-амалий баҳолаш асосида амалга оширилади. Бу борада Вазирлар Маҳкамасининг тегишли норматив-ҳуқуқий ҳужжати қабул қилинади. Шу тариқа биоресурсларни муҳофаза қилиш ва оқилона фойдаланиш сувдан фойдаланиш ҳуқуқлари билан мувозанатда, ҳавза даражасидаги бошқарув принциплари асосида таъминланади.

БАЛИҚ ЗАХИРАЛАРИНИ МУҲОФАЗА ҚИЛИШ ВА УРЧИТИБ КЎПАЙТИРИШ БЎЙИЧА ТАДБИРЛАР

Сув кодексининг 100-моддаси балиқ ресурсларини муҳофаза қилиш ва уларни кўпайтиришга хизмат қиладиган аниқ амалий талабларни белгилайди. Унга кўра, балиқчилик ҳавзаларидаги барча гидротехника иншоотлари (дамбалар, каналлар, насос станциялари, сув олиш қурилмалари ва ҳ.к.) шундай талабларга мувофиқ фаолият юритиши керакки, балиқларнинг яшаш, тухум ташлаш ва қишлов даврларига зарар етказмаслиги керак. Модданинг асосий мазмуни: 1) Балиқ захираларини сақлаш ва кўпайтириш учун тегишли муҳитни таъминлайдиган тадбирлар ўз вақтида амалга оширилиши шарт. 2) Балиқ тухум қўйиш жойларига ёки қишлов уяларига тупроқ тўкиш, ифлослантириш ёки шовқин орқали зарар етказиш тақиқланади. 3) Сув олиш (сув чиқариш)га фақат шу талабларга риоя этилган ҳолда рухсат этилади.

Бундан мақсад табиий биоресурслар барқарорлигини таъминлаш, саноат ёки ирригация фаолияти сабаб балиқ популяцияларига зарар етказмаслик ҳисобланади. Қонунчилик ҳужжатларига кўра, лойиҳаланаётган ҳар қандай сув иншооти «ихтио-муҳофаза талаблари» бўйича экологик экспертизадан ўтиши керак. Балиқ уруғ ташлаш даврида сув сатҳини кескин ўзгартириш ишларини олиб бориш тақиқланади.

Бу модда табиат муҳофазаси ва сувдан оқилона фойдаланиш ўртасидаги мувозанатни таъминлайди — балиқни ҳимоя қилиш, сув иншоотларини модернизация қилиш ва экологик хавфсиз фаолият юритиш давлат ва фойдаланувчиларнинг биргаликдаги мажбурияти сифатида белгиланган.

Таъкидлаш лозимки, Қозоғистонда балиқ ресурсларини ҳимоя қилиш қатъий белгиланган ҳисобланади. Сув олиш иншоотларида балиқни ҳимоя қилувчи қурилмаларни ўрнатиш мажбурий аҳамиятга эга. Бу талаблар Қозоғистон Республикаси ваколатли ижро этувчи органи – Экология, геология ва табиий ресурслар вазирининг 2019 йил 31 майдаги 221-сон буйруғи билан тасдиқланган норматив-ҳуқуқий ҳужжатда белгиланган. Мазкур ҳужжат сув олиш иншоотларида балиқларни муҳофаза қилишга доир экологик (ихтиомуҳофаза) талабларни аниқлаштирди. Россия Федерациясида балиқчилик хўжалиги аҳамиятга эга сув объектлари учун сув сифати меъёрлари Россия Федерацияси Қишлоқ хўжалиги вазирлигининг 2016 йил 13 декабрдаги № 552-сон буйруғи билан тасдиқланган. Бу ҳужжат балиқ захираларини сув сифати орқали кучлироқ ҳимоя қилишга қаратилган. Тожикистон Сув кодекси бир қатор тамойилларга таянади. Ҳавза (бассейн) даражасида режалаштириш, манфаатдор томонлар иштирокини кучайтириш ва сувдан оқилона фойдаланиш орқали биоресурсларни муҳофаза қилишни марказга қўяди. Арманистон эса тегишли кодексда экотизим муҳофазаси зоналари талабларини мустаҳкамлаб, гидротехник иншоотларни реконструкция қилишда экологик шартларни мажбурий ҳисобга олишни белгилайди. Хитойнинг «Сув тўғрисида»ги Қонуни ресурсларни барқарор фойдаланиш ва муҳофаза муносабатида бошқаришни белгилайди. Шу орқали ҳавза миқёсида экотизим барқарорлигини сақлаш ва балиқ популяцияларини тиклаш сиёсат даражасида таъминланган.

Биринчи марта дунёда етиштирилаётган (аквакултура) балиқ маҳсулотлари ҳажми анъанавий балиқ овлаш (табиий сув ҳавзаларида тutilган) маҳсулотлар ҳажмидан ошди. Бу ҳолат денгиз маҳсулотларига бўлган ортиб бораётган глобал талабни қондиришда аквакултура муҳим роль ўйнаши мумкинлигидан далолат беради. Ўзбекистон Республикаси Статистика агентлигининг маълумотларига кўра, 2023 йилда мамлакатимизда 198,9 минг тонна балиқ овланган (етиштирилган). Бу кўрсаткич 2022 йилга нисбатан 7,3 фоизга ўсган. Жумладан, Хоразм вилоятида – 30,9 минг тонна, Тошкент вилоятида – 27,1 минг тонна ва Андижон вилоятида – 21,7 минг тонна миқдорда балиқ овланган. Хоразм вилоятининг умумий улуши 15,6 фоизни ташкил этди. Энг паст кўрсаткичлар эса

Қашқадарё вилояти (5 минг т), Сурхондарё (6,9 минг т) ва Сирдарё (9,1 минг т) вилоятларида қайд этилган⁶.

Сув кодексининг 100-моддаси балиқ ресурслари ва сув экотизимини муҳофаза этишнинг «уч таянч»ини белгилайди. Биринчидан, гидротехник иншоотларни «фиш-фриендлй» режимда ишлатиш (балиқ ўтказгичлар, кўпайиш даврида эксплуатация чекловлари). Иккинчидан, балиқ уруғ ташлаш даври, қишлов ҳудудларига зарар етказувчи фаолиятни мавсумий, макон жиҳатдан қатъий тақиқлаш. Учинчидан, сув олиш иншоотларида мажбурий балиқ ҳимоя мосламаларини ўрнатиш.

Хулоса қилиб айтганда, мазкур модда балиқ ресурсларини муҳофаза қилиш ва уларни кўпайтириш соҳасидаги ҳуқуқий, экологик ва технологик асосларни интеграциялаштирган тизимли нормадир. У сув ҳавзаларидаги гидротехника иншоотларини фаолиятга жалб этишда биологик ресурслар барқарорлигини таъминлашни устувор вазифа сифатида белгилайди. Модданинг амалий аҳамияти шундаки, у «фиш-фриендлй» эксплуатация принципларини қонун даражасида мустаҳкамлайди, яъни гидротехник иншоотлар фаолияти табиий экотизим билан зиддиятга кирмаслиги, балиқларнинг уруғ ташлаш ва қишлов жараёнларига зарар етказмаслиги керак. Шу билан бирга, сув олиш иншоотларига балиқларни ҳимоялаш мосламаларини мажбурий ўрнатиш талаби экологик хавфсизлик ва биологик хилма-хилликни муҳофаза қилишнинг муҳим шарти сифатида намоён бўлади.

Халқаро ва минтақавий амалиёт билан уйғун ҳолда, ушбу моддада белгиланган талаблар Қозоғистон, Россия, Тожикистон, Арманистон ва Хитой каби давлатлардаги илғор «экологик оқим», «балиқ хўжалиги учун сув сифатининг экологик меъёрлари» ва «экотизим муҳофазаси зоналари» тизимига ҳамоҳангдир. Бу эса Ўзбекистонда балиқчиликни табиий ресурслар барқарорлигига асосланган иқтисодий фаолият сифатида ривожлантиришга хизмат қилади. Юқорида қайд этилганидек, статистик маълумотлар ҳам бундай ёндашувнинг долзарблигини кўрсатади: 2023 йилда мамлакатимизда 198,9 минг тонна балиқ етиштирилиб, соҳада 7,3

⁶ Манба: <https://www.uzdaily.uz/ru/v-2023-g-v-uzbekistane-vylovleno-pochti-199-tys-tonn-ryby/>

фоиз ўсиш қайд этган. Демак, 100-модданинг мазмун-моҳияти сувдан оқилона фойдаланиш, гидротехник иншоотларни модернизация қилиш ва табиий биоресурслар муҳофазасини ягона экотизим бошқаруви доирасида таъминлаш орқали экологик хавфсиз ва иқтисодий барқарор балиқчиликни шакллантиришга йўналтирилган.

СУВ ОБЪЕКТЛАРИДАН СПОРТ ВА ҲАВАСКОРЛИК ЙЎЛИ БИЛАН БАЛИҚ ОВЛАШ УЧУН ФОЙДАЛАНИШ

Сув кодекси 101-моддасида умумфойдаланишдаги сув объектларида спорт ва ҳаваскорлик йўли билан балиқ овлаш, биоресурсларни асрашни қонун нормалари билан узвий ташкил этиш назарда тутилади. Модда бир қатор тартиб-меъёрларини белгилаб беради. Биринчидан, рухсатнома тартибини жорий этади. Яъни жамоат бирлашмаларига (овчилар ва балиқчилар жамиятлари) ёки балиқчилик ташкилотларига «бириктирилган» участкаларда – уларнинг рухсатномаси билан; бошқа ҳолларда – умумфойдаланиш тартибида амалга оширилади. Иккинчидан, муҳофаза этилган табиий ҳудудларда алоҳида тартибот жорий қилинади. Яъни давлат қўриқхоналарининг, комплекс (ландшафт) буюртма қўриқхоналарининг, табиат боғларининг ҳудудидаги сув ҳавзалари ва муҳофаза қилинадиган бошқа табиий ҳудудлар назарда тутилмоқда. Учинчидан, қўшимча чекловлар: балиқчилик манфаатларини кўзлаб айрим ҳавзалар, участкаларда махсус чекловлар Вазирлар Маҳкамаси томонидан тасдиқланади.

Вазирлар Маҳкамасининг 2024 йил 9 февралдаги 80-сон қарори⁷, билан тасдиқланган «Ўзбекистон Республикасининг табиий сув ҳавзаларида балиқ овлаш қоидалари»да табиий сув ҳавзаларида жисмоний шахсларга спорт-ишқибозлик турида 1 сутка ичида 5 кг гача миқдорда ёки ушбу миқдордан кўп бўлган 1 дона балиқни бепул овлашга рухсат этилади. Бошқа ҳолатларда спорт-ишқибозлик туридаги балиқ овлаш ушбу ҳавзалар бирикирилган субъектлар билан келишув асосида ёки ҳақ тўлаш эвазига овчилик ва

⁷ “Ўзбекистон Республикасининг табиий сув ҳавзаларида балиқ овлаш қоидаларини тасдиқлаш тўғрисида”. Вазирлар Маҳкамасининг 2024 йил 9 февралдаги 80-сон қарори. Қонунчилик маълумотлари миллий базаси. <https://lex.uz/docs/6794177>

балиқчилик хўжаликларига бириктирилган сув ҳавзаларида ушбу хўжаликларнинг йўлланмалари бўйича амалга оширилади. Балиқларнинг урчиш даврида табиий сув ҳавзаларида спорт-ишқибозлик турида балиқ овлаш тақиқланади.

Балиқларнинг урчиш даврида, яъни Амударё ва Сирдарёда 11 мартдан – 31 майгача, Қорақалпоғистон Республикаси ва Хоразм вилоятидаги табиий сув ҳавзаларида 26 апрелдан – 10 июнгача ва бошқа барча табиий сув ҳавзаларида 16 апрелдан – 31 майгача бўлган муддатда балиқ овлаш тақиқланади.

Табиий сув ҳавзаларида балиқ овлашда қуйидаги усуллардан фойдаланиш тақиқланади: портловчи, кимёвий воситаларни қўллаш; электр токидан фойдаланиш; сувни қуритиш ва қонунчилик ҳужжатларида тақиқланган бошқа турдаги усуллар.

Қозоғистон ва Тожикистон тажрибасида, айрим ҳавзаларда аҳоли учун умумфойдаланиш режими сақланади (Қозоғистонда – рухсатсиз ва бепул 5 кг гача), аммо «чегараланган» ёки махсус мақомли ҳавзаларда рухсатнома талаб этилади. Аммо қўриқхона, питомникларда ов тақиқланади. Тожикистоннинг Сув кодекси ва балиқчилик тўғрисидаги қонунчилиги, спорт-ишқибозлик оғини аниқ тартибга солган. Унда давлат биоресурсларни муҳофаза қилиши ҳуқуқий мустаҳкамланган.

Шу маънода юқорида қайд этилган Қоидалар орқали жорий этилган тартиблар – кунлик чегара (жисмоний шахсга 5 кг гача), урчиш даврида мавсумий тақиқлар, тақиқланган усуллар (электр, кимёвий воситалар ва ҳ.к.) – Қозоғистон, Россия ва Украинадаги «умумфойдаланиш, қатъий экологик чекловлар» моделини тўлиқ акс эттиради. Демак, Ўзбекистон амалиёти минтақавий «энг яхши амалиёт»га мос: фуқаролар учун эркинлик сақланган. Шунинг баробарида биоресурсларнинг барқарорлиги учун мавсум, меъёр ва усул бўйича қатъий қоидалар амал қилиши белгиланган.

Қонунчиликка кўра, муҳофаза этиладиган табиий ҳудудлар белгиланган мақсади ва режимига қараб қуйидаги тоифаларга бўлинади: давлат қўриқхоналари; мажмуа (ландшафт) буюртма қўриқхоналари; табиат боғлари; давлат табиат ёдгорликлари; айрим табиий объектлар ва мажмуаларни сақлаб қолиш, такрор кўпайтириш ва тиклаш учун мўлжалланган ҳудудлар; муҳофаза

этиладиган ландшафтлар; айрим табиий ресурсларни бошқариш учун мўлжалланган ҳудудлар. Қонунчиликда давлат биосфера резерватлари, миллий боғлар, ботаника боғлари, давлатлараро муҳофаза этиладиган табиий ҳудудлар ва бошқа муҳофаза этиладиган табиий ҳудудларни ташкил этиш назарда тутилиши мумкин.

Табиий объектлар ва мажмуаларни муҳофаза қилишнинг қаттиқ режимига эга бўлган, типик экологик тизимлар, ўсимликлар ва ҳайвонларнинг ирсий фондини сақлаб қолиш ҳамда ўрганиш учун мўлжалланган, умумдавлат аҳамиятига молик муҳофаза этиладиган табиий ҳудудлар давлат қўриқхоналари ҳисобланади.

Алоҳида экологик қимматга эга бўлган табиий объектлар ва мажмуаларни асл ҳолатида сақлаш учун мўлжалланган муҳофаза этиладиган табиий ҳудудлар мажмуа (ландшафт) буюртма қўриқхоналари ҳисобланади.

Алоҳида экологик, маданий ва эстетик қимматга эга бўлган табиий объектлар ва мажмуаларни табиатни муҳофаза қилиш йўналишидаги, рекреация, илмий ва маданий мақсадларда сақлаб қолиш ҳамда улардан фойдаланиш учун мўлжалланган муҳофаза этиладиган табиий ҳудудлар табиат боғлари ҳисобланади.

Сув кодексининг мазкур моддаси спорт ва ҳаваскорлик балиқ овлашни қонуний, бошқарилувчи ва экологик масъулиятли фаолият сифатида ифодалайди. Мамлакатимизда жорий этилган кунлик чегара, мавсумий тақиқлар, усул чекловлари каби механизмлар минтақавий амалиёт (Қозғистон, Украина ва бошқ.) ҳамда ФАОнинг масъулиятли ҳаваскор ов бўйича глобал кўрсатмаларига мувофиқ. Бу ёндашув биоресурсларни асраш ва аҳоли саломатлиги (дам олишини) таъминлаш билан боғлиқ нормаларни мустаҳкамлайди.

БАЛИҚ ЕТИШТИРИШ УЧУН СУНЪИЙ СУВ ҲАВЗАЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ

Сув кодексининг 102-моддасида сунъий сув ҳавзаларидан (ховуз, қафас, резервуар ва бошқа технологик иншоотлар) аквакултура ёки балиқ етиштириш фаолиятида фойдаланишнинг

ҳуқуқий асосларини белгилайди. Нормага кўра, бундай фаолиятга фақат қонунчилик талабларига тўлиқ риоя этилган ҳолда йўл қўйилади. Бу – фаолиятнинг лицензиялаш, санитария-гигиена, экологик экспертиза ва сувдан махсус фойдаланиш рухсатномаси каби барча ҳуқуқий механизмлар билан боғлиқлигини англатади. Яъни ҳар қандай сунъий ҳавзада балиқ етиштириш иши қонун доирасида ва табиий муҳитга зарар етказмаслик шартида амалга оширилиши керак.

Иккинчи жиҳат шундаки, моддада балиқ етиштириш жараёнида фойдаланилган сувлар оқова сувлар тоифасига тенглаштирилади. Бу муҳим ҳуқуқий норма: аквакултурада фойдаланилган сув ўзининг физик, кимёвий ва биологик таркибини ўзгартиради (озуқа қолдиқлари, органик моддалар, микроорганизмлар билан бойийди). Шу сабабли, улар табиатга чиқарилишида Сув кодексининг оқова сувларга оид талаблари асосида меъёрлаштирилиши лозим. Демак, балиқчилик фаолияти «ифлосланиш манбаи эмас», балки «назоратли технологик жараён» сифатида қонунан баҳоланади.

Учинчи жиҳатдан, ушбу норма балиқ етиштириш соҳасида экологик масъулият ва мониторинг мажбуриятини кучайтиради. Балиқчилик субъектлари сув сифати, чиқарма таркиби, сувнинг қайта айланиши ва тозалаш даражаси бўйича давлат экологик органларига ҳисобот бериши керак. Бу орқали давлат «ифлосланишни назорат қилиш»дан «ифлосланишнинг олдини олиш» сиёсатига ўтади. Халқаро амалиётда аквакултура чиқиндилари сувлар учун меъёрлар қўлланилади. Ўзбекистонда ҳам шундай илғор стандартлар Сув кодексидаги нормалаштириш талаблари орқали қонунийлашди.

Тўртинчи жиҳат – ушбу модда иқтисодий ва экотизим мувозанатини таъминлайдиган «яширин механизм»га эга. Яъни балиқ етиштириш фаолияти табиий сув ҳавзаларига босимни камайтиради (овни чеклаб, етиштиришни кўпайтиради), лекин экологик хавфларнинг олдини олиш учун унинг оқова тизими назорат остида бўлиши керак. Бу «барқарор аквакултура» тамойилидир. Сув ресурсларидан фойдаланиш иқтисодий жиҳатдан самарали бўлиши билан бирга табиий сув экотизимларига зарар етказмаслиги керак. Шу тариқа, ушбу модда аквакултура фаолиятини қонунан

меъёрлаштириб, Ўзбекистонда сув ва балиқ ресурсларини барқарор бошқаришнинг экологик-ҳуқуқий асосини яратади.

Тўғридан-тўғри модданинг мақсади интенсив, ярим интенсив аквакултура (ҳовуз, қафас ва бошқалар) фаолиятдан келиб чиқадиган экологик хавфларни ҳуқуқий назоратга олган.

Сунъий ҳавзаларда балиқ етиштириш фақат амалдаги қонун нормаларига (экологик, санитария, эрозия-ҳимоя ва ҳ.к.) риоя этилганда амалга оширилади.

Аквакултура субъектлари сувдан махсус фойдаланиш рухсатномаси шартларига (чиқарма жойи, ҳажми, таркиби) амал қилади. Лойиҳалаш ва қуришда санитар-экологик нормаларга қатъий риоя этилади. Чиқарма нуқталари ҳисоб-мониторинги йўлга қўйилади.

«Оқова» деб тенглаштирилган аквакултура сувларини қандай меъёрлаш кераклигини умумий тартибга боғлайди. Иншоот ва ферма миқёсига қараб, қуйидаги халқаро эталон кўрсаткичлари амалиётда қабул қилинади.

Қирғизистон Сув кодексида, сув сифати ва чиқарма тартиби умумий қонунчилик билан тартибга солинади. Россия Федерацияси Сув кодексига мувофиқ, оқова сувларни чиқариш фақат тегишли қарор асосида амалга оширилади ва унда чиқарма нуқталари ҳамда чиқариш ҳажмлари аниқ белгиланади. Масалан, «балиқ хўжалиги аҳамиятидаги сувлар» учун сифат стандартлари мавжуд. Сувда қатор параметрлар талаб этилади. Туркменистон Сув кодексида, сувларни ифлосланишдан муҳофаза қилиш, оқова ташлашнинг умумий тартиби; аквакултурага махсус нормалар эмас, балки умумий «оқова» тартиб қўлланади. Беларусь Сув кодексида дарё ҳавзалари дастурлари, сувни муҳофаза қилиш зоналари, айрим ҳолларда қўллар ва турғун сувларга ҳар қандай оқова ташлаш тақиқланади. Ўзбекистон ушбу 102-модда орқали аквакултура чиқармаларини умумий оқова ҳуқуқий режимига киритган ҳисобланади. Шунингдек, қўшни мамлакатлар амалиёти билан уйғундир.

Нима учун сунъий сув ҳавзаларида балиқ етиштириш учун фойдаланилган сувлар «оқова»га тенглаштирилди? Чунки у озуқа, микробиология йўли билан таркиб, хоссаларини ўзгартирган

«фойдаланилган сув» ҳисобланади. Бу – сув объектларини ифлосланишдан муҳофаза қилувчи умумий тартибга бўйсунтириш учун ҳуқуқий асосдир.

Ушбу модда аквакултура чиқармаларини «оқова сув» сифатида нормалаштириш орқали сув объектларини муҳофаза қилади. Аквакултуранинг барқарор ўсишини қонунчилик-инженерлик чоралари билан уйғунлаштиради. Бу ёндашув бир қатор давлатлар (Қозоғистон, Қирғизистон, Россия, Тожикистон, Туркменистон, Арманистон, Беларусь) қонунчилигидаги рухсат, мониторинг талабларига мос келади.

Хулоса қилиб айтганда, ушбу модда сунъий сув хавзаларида балиқ етиштиришда сув ресурсларидан фойдаланишни қатъий ҳуқуқий ва экологик назорат остига олади. Аквакултура фаолияти фақат қонун талабларига тўлиқ риоя этилганда амалга оширилади, фойдаланилган сувлар «оқова сув» деб ҳисобланади. Сувни ифлосланишдан муҳофаза қилиш, чиқармаларни ҳисоб-мониторинг қилиш ва санитар-экологик хавфсизликни таъминлаш орқали барқарор аквакултура тизимини яратади. Шу тариқа, модда иқтисодий фойда билан экологик масъулият ўртасида мувозанатни сақлаган ҳолда Ўзбекистонда сув ҳамда биоресурсларни оқилона бошқаришнинг замонавий ҳуқуқий асосини шакллантиришга хизмат қилади.

ОВЧИЛИК ХЎЖАЛИГИНИ ЮРИТИШНИ АМАЛГА ОШИРАЁТГАН ЮРИДИК ВА (ЁКИ) ЖИСМОНИЙ ШАХСЛАРГА СУВДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ ИМТИЁЗЛИ ҲУҚУҚЛАРИНИ БЕРИШ

Сув кодекси 103-моддасининг мақсади – сувда сузувчи ёввойи қушлар ҳамда қимматли мўйнали ҳайвонлар масканлари жойлашган дарё, кўл ва омборларда овчилик хўжалиги фаолиятини экологик ва ҳуқуқий асосда қўллаб-қувватлаш ҳисобланади. Бу нормада қайд этилган «имтиёзли ҳуқуқ» сувдан фойдаланишнинг бошқа йўналишлари (ирригация, гидроэнергетика, кема қатнови, балиқчилик, ичимлик-маиший ҳамда рекреация) билан «комплекс фойдаланиш» тамойилида уйғунликда амалга оширилади. Бу – хусусий мулк эмас ва мутлақ устуворлик ҳам эмас; балки шартли,

вақтинча ва қайта кўриб туриладиган (муддатли) махсус ҳуқуқ. У махсус рухсат (ёки шартнома) орқали берилади ва унда қайси сув участкалари, қай тартибда фойдаланиш мумкинлиги, шунингдек табиатни муҳофаза қилиш шартлари аниқ ёзилади. Имтиёзли ҳуқуқ бошқа фойдаланувчилар ҳуқуқини бекор қилмайди. Балки режалаштириш ва овчилик манфаатларини ҳисобга олишни кафолатлайди.

Ушбу моддада ишлатилган дарё, кўл ва омборлар тушунчасига таъриф бериб ўтиш лозим. Дарё – табиий ўз бошланишига ва ирмоғига эга бўлган ер усти сув оқимидир. Унинг ўзани йил бўйи ёки йилнинг кўп қисмида сув остида ҳаракатланади. Дарёнинг ўзига туташ майдони (дарё ҳавзасини ташкил этувчи ирмоқлар тизими) ва рельеф шакли (дарё водийси) мавжуд. Гидрологияда дарёлар доимий ҳаракатдаги сув оқимлари деб тушунилади⁸. Марказий Осиёда Тожикистон Республикаси дарё ҳавзалари мавжудлиги бўйича биринчи ўринни эгаллайди. Каналлар – қисман дарё ўзанлари ва кўлларнинг чуқурликларига тўғри келадиган сунъий сув оқимларидир⁹. Каналлар суғориш, қуритиш, сув чиқариш, шунингдек, логистика мақсадларида фойдаланиш учун мўлжалланган. Сув омборлари – дарё сувининг оқиб кетишини тартибга солиш ва сув тўплашга мўлжалланган сунъий ер усти сув объектларидир. Сув омборлари сув оқими ва ҳовузлар хусусиятларини бирлаштиради. Бугунги кунда Марказий Осиё мамлакатларида Амударё ва Сирдарё каби дарёларнинг оқимини тартибга соладиган ўнлаб сув омборлари қурилган. Булар қаторига: Роғун, Нурек, Қайроққум, Фарход ва шу кабиларни келтириш мумкин.

Модда нормасида келтирилган имтиёзли ҳуқуқ Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси белгилайдиган тартиб асосида берилади.

Сув иншоотлари иш режимини мувофиқлаштириш масаласида ГЭС, сув омбори ва каналлар фаолиятида овчилик манфаатлари уч асосий восита орқали инобатга олинади: 1) Экологик оқим суръатини чеклаш – қушлар учун саёз-очиқ сув ҳудудини сақлаш. 2) Мавсумий

⁸ Железняков Л.В., Леговская Т.А., Овчаров Е.Е. Гидрология, гидрометрия и регулирование стока. – М., Колос, 1984. – С.24

⁹ Сиваков Д.О. Водное право России и зарубежных государств. – М., 2010. –С.90-91.

график – урчиш ва миграция вақтида сув сатҳини кескин ўзгартирмаслик. 3) Макон-режим – ҳимоя ядро участкаларида кема ҳаракати ва овни (вақтинча) доимий чеклаш орқали ҳисобга олинади.

Овчилик субъекти мажбуриятлари сифатида таъкидлаш лозимки, 1) рухсат шартларига қатъий амал қилади; 2) ҳудудий назоратни ташкил этади; 3) биомониторинг олиб боради (қушлар саноғи, ов статистикаси); 4) сув сифати, чиқарма ва чиқиндилар бўйича қоидаларга риоя қилади; 5) жамоат хавфсизлиги ва табиат муҳофазасига оид талабларни бажаради. Давлат органлари эса назоратни амалга оширади.

Имтиёзли ҳуқуқлар муҳофаза этиладиган табиий ҳудудлар режимига зид қўлланилмайди. Ичимлик суви санитар-муҳофаза зоналари, балиқчиликка махсус чеклов қўйилган участкаларда – фақат алоҳида рухсат ва экологик хулоса билан амалга оширилади. Сув сифати (фавқулодда) ҳолатларда жамоат хавфсизлиги биринчи ўринда туради. Ўзбекистонда овчилик муносабатлари «Ов қилиш ва овчилик хўжалиги тўғрисида»ги Қонун¹⁰ ва Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2024 йил 9 февралдаги «Ўзбекистон Республикасининг табиий сув ҳавзаларида балиқ овлаш қоидаларини тасдиқлаш тўғрисида»ги 80-сон қарори асосида бошқарилади. Имтиёзли сув ҳуқуқлари эса Сув кодексидаги умумий принциплар асосида Вазирлар Маҳкамаси белгиладиган тартиб орқали берилади.

Қонунчилик овчилик хўжаликларига имтиёзли сув ҳуқуқлари бериш имкониятини яратиб, бу ҳуқуқларни комплекс сувдан фойдаланиш принциплари билан боғлайди. Илмий манбалар сув сатҳи режими ва сув қушлари популяцияларига ҳал қилувчи таъсир кўрсатишини тасдиқлайди. Қуш-маскан экологиясини сақлаган ҳолда овчилик фаолиятининг барқарорлигини, овчи манфаати ва табиат муҳофазаси ўртасидаги муқим мувозанатни таъминлайди.

Мамлакатимизда ов қилиш ва овчилар тайёрлаш тартибини тизимлаштириш ва такомиллаштириш, соҳага илғор технологияларни татбиқ қилиш, овчилик хўжаликларида биоҳилма-

¹⁰ «Ов қилиш ва овчилик хўжалиги тўғрисида». Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 8 июлдаги ЎРҚ–627-сон Қонуни. Қонунчилик маълумотлари миллий базаси. <https://lex.uz/docs/4890112>

хилликни кўпайтириш, ов туризми инфратузилмасини ривожлантириш орқали маҳаллий аҳолини иш билан таъминлаш, ҳайвонот дунёсини муҳофаза қилиш ва ундан оқилона фойдаланиш, шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2024 йил 12 январдаги «Республикага хорижий туристлар оқимини кескин ошириш ҳамда ички туризмни янада жадаллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПФ–9-сонли Фармон ижросини таъминлаш мақсадида Президентимизнинг 2024 йил 23 июлдаги “Республикада ов қилиш ва овчилик хўжаликлари фаолиятини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” ПФ–105-сон Фармони¹¹ қабул қилинган. Унга кўра, 2024 йил 1 сентябрдан бошлаб овчилик хўжалигини ташкил этишнинг тартиби ўрнатилган. Хусусан:

– ов қилиш фақат овчилик хўжаликлари ҳудудида амалга оширилади ва овчилик хўжаликлари ҳудудидан ташқарида ов қилишни амалга ошириш тақиқланади (табiiй сув оқимларида, шунингдек каналларда ва коллектор-дренаж тармоқларида умумий фойдаланиш тартибида жисмоний шахслар томонидан балиқ тутиш, ёввойи ҳайвонларнинг сонини тартибга солиш мақсадида ов қилиш ҳамда Экология вазирлиги томонидан белгиланган тартибга асосан эркин ов қилиш ҳудудларида ов қилиш бундан мустасно).

Ўзбекистон 2002 йилдан Рамсар Конвенцияси иштирокчиси ҳисобланади. Ҳозирда 5 та Рамсар майдони, умумий майдон 739 115 га бўлиб, улардан энг йириги – Айдар-Арнасой кўллар тизими (527 100 га), 100 дан ортиқ сув қушлари турлари қайд этилган. Айдар-Арнасой учун: 24 тур – Ўзбекистон Қизил китобига, 12 тур – IUCN рўйхатига кирган.

Россиянинг Сув кодексида, ҳайвонлар маскани бўлган сув объектларидан овчилик ва овчилик хўжалиги мақсадида фойдаланиш мумкин, аммо сувни муҳофаза қилиш зоналарида махсус чекловлар амал қилади. Тожикистоннинг Сув кодексида, овчилик хўжалиги эҳтиёжлари учун сувдан фойдаланиш ҳукумат қарори билан, соҳавий органлар келишуви асосида йўлга қўйилиши белгиланган. Туркменистоннинг Сув кодекси эса имтиёзни янада тўғридан-тўғри

¹¹ “Республикада ов қилиш ва овчилик хўжаликлари фаолиятини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2024 йил 23 июлдаги ПФ–105-сон Фармони. Қонунчилик маълумотлари миллий базаси. <https://lex.uz/docs/7036488>

мустаҳкамлайди. Яъни: овчилик хўжалиги учун сув объектларини фойдаланишга бериш имконини (67-модда), овчилик хўжаликларига ушбу объектларда имтиёзли ҳуқуқлар берилишини бевосита назарда тутди (68-модда).

103-модда, имтиёзни тўғридан-тўғри белгилайдиган норма бўлиб, муайян субъектларга (масалан, овчилик хўжалиги ташкилотларига) сувдан фойдаланишда устувор ёки алоҳида ҳуқуқни бевосита беради ва уни амалга ошириш шарт-шароитларини аниқ кўрсатади. Бундай нормаларнинг мақсади – сув экотизимларидан комплекс, оқилона ва муҳофаза талабларига мос тарзда фойдаланишни таъминлаш, шу билан бирга, тармоқлараро манфаатларни (биоресурслар муҳофазаси, хўжалик фаолияти, санитария) мутаносиблаштиришдир.

Шу ўринда мавзуга доир қисқа савол-жавобни келтириб ўтамиз.

– *Имтиёзли ҳуқуқ олинса, омбор иш режимини ўзгартириш шартми?*

– *Ҳа. Сув кодексининг 103-моддасида овчилик манфаатлари режимга интеграция қилиниши шартлиги айтилади. Яъни қуш-масканларга салбий таъсирни чеклаш нуқтаи назаридан.*

– *Қайси ҳудудларда бундай ҳуқуқ умуман берилмайди?*

– *Давлат қўриқхонаси (миллий боғ), муҳофаза этиладиган ҳудудларда махсус режим амал қилади. Ов-фойдаланишга чекловлар ўрнатилади.*

Хулоса қилиб айтганда, Сув кодексининг 103-моддасида сув объектларидан фойдаланишда овчилик хўжалиги манфаатларини экологик барқарорлик ва қонун устуворлиги тамойиллари асосида мувофиқлаштиришни назарда тутди. Ушбу норма имтиёзли ҳуқуқни мутлақ устуворлик сифатида эмас, балки давлат томонидан белгиланган тартибда, экологик оқим, мавсумий ва макон режими каби меъёрлар билан чекланган, шартли ва муддатли ҳуқуқ сифатида белгилайди. Модда мазмунида сув экотизимларининг табиий ҳолатини сақлаш, сувда сузувчи ёввойи қушлар ва бошқа биоресурсларни муҳофаза қилиш, овчилик фаолиятини давлат экологик сиёсати ва халқаро мажбуриятлар (жумладан, Рамсар

Конвенцияси) билан уйғунлаштириш мақсади устувордир. Шу жиҳатдан, ушбу модда нормалари сувдан оқилона фойдаланиш ва биологик хилма-хилликни муҳофаза қилиш ўртасидаги мувозанатни таъминловчи илмий-ҳуқуқий асос бўлиб хизмат қилади.

СУВ ОБЪЕКТЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШНИ ЧЕКЛАШ

Сув кодекси 104-моддасининг мақсади ва ҳуқуқий мантиғи шундаки, сув объектларидаги **Қизил китобга киритилган қимматбаҳо, камёб ва йўқолиб кетаётган ёввойи ҳайвонлар** яшайдиган ҳудудларни хўжалик фаолиятдан ва инсон омили билан боғлиқ бошқа салбий таъсирлардан ҳимоя қилади. Агар ушбу турлар ҳудудида ёки уларни **кўпайтириш ва муҳофаза қилиш тадбирлари** олиб борилаётган участкаларда ҳар қандай ҳаракат сув объектларининг ҳолатини ёмонлаштиради, у фаолият турига (ҳаваскорлик ёки саноат овчилиги, оммавий ташриф, бошқа хўжалик ишлари) **чеклов қўйилиши** мумкин. Модданинг асосий ғояси – биологик хилма-хилликни сақлашдир.

Чекловлар **вақтинча, мавсумий ёки доимий** бўлиши мумкин. Уларнинг вазифаси – урчиш, қишлоқ, қўним ва озуқа масканларига зарар етказувчи омилларнинг олдини олиш ва бартараф этиш ҳисобланади. Амалда бу қуйидагиларни ўз ичига олади. 1) Ов қилишни тўхтатиш. 2) Оммавий киришни, кема ҳаракатини, қурилиш ишларини чеклаш. 3) Ифлослантирувчи ташламалар, шовқин, тупроқ тўкиш каби таъсирларни ман этиш.

Чекловлар **қонунчилик** ва тегишли бошқарув ҳужжатлари асосида ўрнатилади. Табиий ресурслардан комплекс фойдаланиш (иригация, энергетика, транспорт, туризм ва бошқа соҳалар) манфаатлари билан атроф-муҳитни муҳофаза қилиш манфаатлари ўртасида оқилона мувозанат таъминланади. Ваколатли идоралар (экология, сув хўжалиги ва бошқалар) ҳудудни баҳолаб, чеклов шартларини белгилайди. Фуқаролар ва хўжалик субъектлари эса шу тартиб-қоидаларга риоя этиши шарт. Шу тариқа, сув объектларидаги ноёб фауна масканларини асраб-авайлаш, табиий экотизимлар барқарорлигини таъминлаш ва муҳофаза мувозанатини ҳуқуқий жиҳатдан кафолатлайди.

Белгиланган ҳудудларда ов, сайёҳлик-оммавий ташриф, қурилиш, қазилар, қум-шағал олиш, саноат инфратузилмалари каби фаолиятлар тақиқланиши ёки қатъий шартлар билан чекланиши мумкин. Бу тартиб «Муҳофаза этиладиган табиий ҳудудлар тўғрисида»ги Қонун ва «Ҳайвонот дунёсини муҳофаза қилиш ва ундан фойдаланиш тўғрисида»ги Қонун билан уйғун ҳолда ишлайди.

Таъкидлаш лозимки, кейинги йилларда олиб борилган изланишлар юртимиз флорасига мансуб яна 138 турдаги ўсимликни Қизил китобга киритиш лозимлигини кўрсатмоқда. 1998 йил маълумотларига кўра, Ўзбекистон Республикасининг Қизил китобига киритилган ўсимлик турларининг сони 301 тани ташкил этган бўлса, янги нашрдан 48 оилага мансуб 313 турдаги ўсимлик ўрин олди. Қизил китобга киритилган ўсимлик турларига Табиатни муҳофаза қилиш халқаро уюшмаси томонидан ишлаб чиқилган таснифга биноан камёблик даражасига кўра 4 та мақом (статус) берилди. Булар: 0. Йўқолган ёки йўқолиб кетганлиги эҳтимолдан йироқ эмас. Бир неча йиллар давомида табиатда учратилмаган, лекин йиғиб олиш қийин бўлган айрим жойларида ёки маданий шароитда сақлаб қолиш эҳтимоли мавжуд бўлган турлар. 1. Йўқолиб кетиш арафасида турган. Йўқолиб кетиш хавфи остида қолган, сақлаб қолиниши учун махсус муҳофазани талаб этадиган турлар. 2. Камёб. Маълум кичик майдонлардагина ўзига хос шароитларда сақлаб қолинган, аммо тез йўқолиб кетиши мумкин бўлган ва жиддий назоратни талаб этувчи турлар. 3. Сон жиҳатдан камайиб бораётган. Сони ва тарқалган майдонлари маълум вақт ичида табиий сабабларга кўра ёки инсон омили таъсири остида камайиб кетаётган турлар. Айни вақтда, бундай ўсимликларни ҳар томонлама назоратга олиш талаб этилади.

Асли олганда, Ўзбекистон Республикасининг Қизил китобига киритилган турларни тоифалаш Табиатни муҳофаза қилиш халқаро уюшмасининг Қизил рўйхати (IUCN Red List) томонидан ишлаб чиқилган таснифдан фарқ қилади. Буни қуйидагича тушуниб олиш мумкин: 0 (Йўқолган ёки йўқолиб бўлиши мумкин) – IUCN Red List'нинг тахминий EX (Extinct – Йўқолган) ва EW (Extinct in the Wild – Ёввойи табиатда йўқолган) тоифаларига мувофиқ келади. 1 (Йўқолиш арафасида турган) – IUCN Red List'нинг тахминий CR (Critically Endangered – Бутунлай йўқолиб кетиш арафасида турган) ва EN (Endangered – Йўқолиб бораётган) тоифаларига тўғри келади.

2 (Камёб) – IUCN Red List'нинг тахминий EN ва VU (Vulnerable – Заиф) тоифаларига мувофиқ келади. 3 (Сон жихатдан камайиб бораётган) – IUCN Red List'нинг тахминий VU ва NT (Near Threatened – Йўқолиб кетиш хавфи яқин) тоифаларига тўғри келади.

Дарёлар, сойлар, сув омборлари ва бошқа сув ҳавзалари, сув ҳўжалиги объектлари ҳамда бошқа барча сув манбаларини саноат, қурилиш, транспорт, қишлоқ ҳўжалиги ва бошқа объектларнинг зарарли таъсиридан муҳофаза қилишни кучайтириш мақсадида, ЎзР Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 12 декабрдаги «Саноат, ичимлик ва майший мақсадларда фойдаланиладиган сув манбалари атрофида сувни муҳофаза қилиш зоналари ва санитария муҳофаза зоналарини белгилаш тартиби тўғрисида» 981-сонли қарори қабул қилинган. Унга кўра, зоналарнинг ички-ташқи чегараларини аниқлаш, соҳил-ҳимоя зоналари ва фаолият режими ифлосланишнинг олдини олиш, эрозияга қарши режим билан боғлиқ масалаларни тартибини белгиланган.

Хулоса ўрнида, ушбу модда Қизил китобга киритилган камёб ва йўқолиб кетиш хавфидаги ёввойи ҳайвонларнинг яшаш муҳитини муҳофаза қилиш мақсадида сув объектларига салбий таъсир кўрсатувчи ов қилиш, инсон фаолияти ва ҳўжалик ишларини чеклашни назарда тутди. У экотизимларни сақлаш орқали биологик хилма-хилликни муҳофаза қилишнинг профилактик ҳуқуқий механизми сифатида хизмат қилади.

СУВ ОБЪЕКТЛАРИДАН ЁНҒИНГА ҚАРШИ ЭХТИЁЖЛАР УЧУН ФОЙДАЛАНИШ

Сув кодексининг 105-моддасининг мақсади ва моҳияти ёнғин ва фавқулодда вазиятларда вақтни бой бермасдан сув манбаига киришни ҳуқуқий кафолатлаш орқали инсон ҳаёти, саломатлиги ва мулкни ҳимоя қилишни кўзлайди. Қонунчиликда фавқулодда ҳолатлар учун «эркин сув олиш» принципи мустаҳкамлаб қўйилган. Бу эса ривожланган давлатлар амалиётига мос келади ва ёнғин хавфсизлиги тизимининг муҳим ҳалқасидир.

Ушбу модда ҳаёт ва мулк хавфсизлигини биринчи ўринга қўйиб, ёнғинни ўчириш (ёки уни жиловлаш) учун сувга зудлик

билан етиб боришни кафолатлайди. Шунинг учун дарё, кўл, сув омбори, канал, ариқ, ҳовуз каби ҳар қандай сув объектидан сув олишга алоҳида рухсатномасиз йўл қўйилади. Норма фавқулодда ҳолатда умумий «махсус сувдан фойдаланиш» тартибларини вақтинча четга суриб, ёнғин хавфини бартараф этишга қонуний асос беради.

Сув объектидан ўт ўчириш хизмати, корхона-идораларнинг ихтисослашган ёнғин гуруҳлари ва маҳаллий тезкор бўлинмалар дарҳол сув олиши мумкин. Бу ҳуқуқ фақат ёнғинга қарши эҳтиёжлар учун қўлланади. Яъни ёнғинни ўчириш, қайта қўзғалишининг олдини олиш каби тезкор вазифалар учун мумкин. Аммо узлуксиз ёки хом ашё сифатида «одатий ишлаб чиқариш учун сув олиш»га татбиқ этилмайди. Машғулот учун сув олиш эса одатда, олдиндан келишилган жадвал ва ҳажмлар асосида амалга оширилиши лозим.

Ёнғинни ўчиришда сувдан фойдаланиш ваколати кенг бўлса-да, фаолият ифлослантирмаслик, соҳилни ва иншоотларни шикастламаслик, хавфсиз кириш-чиқиш йўлакларидан фойдаланиш каби талабларга бўйсунди. Иложи борица санитария-муҳофаза зоналаридаги манбаларни ифлослантирмаслик тамоёили асосида амалга оширилади. Шу тарзда модда фавқулодда тезкорлик ва экологик масъулият ўртасидаги мувозанатни таъминлайди.

Қиёсий ҳуқуқий нуқтаи назардан қарайдиган бўлсак, Россия Федерациясининг Сув кодексида, ёнғинни ўчириш учун ҳар қандай сув объектидан сув олишга рухсатсиз, бепул ва керакли ҳажмда йўл қўйилади (53-модда). Беларусь Республикасининг Сув кодексида, ҳар қандай сув объектидан ёнғинга сув олиш рухсатсиз ва бепул, ёнғинни бартараф этиш учун зарур бўлган миқдорда сув олинади. Қозоғистон Республикасининг Сув кодексида, ёнғинга қарши эҳтиёжлар учун сув олиш ҳар қандай сув объектидан рухсатсиз амалга оширилади (106-модда). Ўзбекистон Республикаси Сув кодексининг 105-моддаси мазмуни жиҳатдан Россия, Беларусь, Қозоғистон, Туркменистон, Тожикистон каби қўшнилари амалиёти билан уйғун ҳисобланади.

Иқлим ўзгариши туфайли жаҳон тенденциясида, ҳаво-иқлим омиллари туфайли ўта кескин ёнғин ходисаларининг ўсиши

кузатилмоқда. Ўзбекистонда ёнғинларнинг олдини олиш соҳасида тизимли чора-тадбирлар амалга оширилаётганлигига қарамасдан, аҳолининг маиший ҳаётида ва хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятида ёнғинлар билан боғлиқ оғир оқибатли нохуш ҳодисалар рўй берган ҳолатлар мавжуд. Масалан, 2023 йил давомида 10 204 та ёнғин ҳодисаси юз бериб, унда 251 нафар фуқаро жабрланган, шундан 79 нафари вафот этган, жисмоний ва юридик шахсларга эса 270,4 млрд сўмлик зарар етказилган¹². Ёнғин-қутқарув қисмлари чақириқларда қатнашиб, кўплаб фуқароларни қутқарган. Бу тезкор сув кириш нуқталарини янада кенгайтириш заруратини кўрсатади.

Сув кодексининг 105-моддаси ўта муҳим ва фаолиятга йўналтирилган норма ҳисобланади. Ёнғинни ўчиришда сув эркин ва тезкор киришини таъминлайди. Норма қўшни давлатлар қонунчилиқ амалиётига тўла мос келади.

Хулоса ўрнида, 105-модда ёнғин хавфсизлигида “жамоат хавфсизлиги устувор” принципини ҳуқуқий тарзда мустаҳкамлайди. Ҳавқулодда ҳолатда дарё, кўл, сув омбори, канал ва бошқа сув объектларидан сув олишга **дарҳол** рухсат берилиши – одатдаги квота, лимит ва рухсатномаларни кутмасдан тезкор ҳаракат қилиш имконини яратади. Амалиёт нуқтаи назаридан бу норма фуқаролар ҳаёти, саломатлиги ва мулкани ҳимоя қилиш мақсадида ёнғин-қутқарув хизматлари ҳамда корхоналарнинг ихтисослашган бўлинмаларига сув манбаларига узлуксиз ва тўсқинликсиз киришни кафолатлайди. Инфратузилмавий жиҳатдан эса маҳаллий ҳокимият ва сув хўжалиги ташкилотлари томонидан ёнғинга қарши сув олиш пунктлари, кириш йўлаклари ва белгиловчи инфохариталарни олдиндан тайёр ҳолда сақлаб туришни талаб қилади. Қиёсий ҳуқуқий нуқтаи назардан, Россия, Беларусь ва Қозғистон қонунчилигидаги ўхшаш нормалар «рухсатсиз (ва кўп ҳолда бепул» тартибни очиқ баён этади.

Бироқ, 105-модда фақат ёнғинни ўчириш (ёки унинг қайта қўзғалишининг олдини олиш) учун нормани белгилаган. Экологик бошқарув нуқтаи назаридан сув олиш вақтида соҳил бўйи ҳимоя тасмалари ва санитария-муҳофаза зоналарига зарарни

¹² Манба: <https://senat.uz/oz/plenary-sessions/post-1797>

минималлаштириш, имкони борица экологик оқимга кам таъсир қилувчи манбани танлаш тавсия этилади. Ёнғиндан сўнг пайдо бўлувчи аралашма (куйинди, кўпик, ифлос сув)ни сув объектига **оқизиш** эса Сув кодексининг оқова сувларга оид қоидаларига (масалан, 110-модда) мувофиқ алоҳида тартибга солинади.